

ВПЛИВ БЮДЖЕТНИХ ІНВЕСТИЦІЙ НА РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ РОБОТИ ВУГЛЕДОБУВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Процеси трансформації в національній економіці зумовили проведення структурних перетворень і у вугільній галузі. Уже тривалий час науковці та практики проводять дослідження розробки стратегічних напрямів розвитку паливно-енергетичного комплексу і його основної складової – вугільної промисловості. Реалізація запропонованих урядових стратегій і програм реформування вугільної галузі дозволила дещо уповільнити кризові процеси, але завдання щодо забезпечення стабільної та беззбиткової роботи вугледобувних підприємств є актуальними і на даний час.

Численними дослідженнями фахівців визначено фактори зовнішнього та внутрішнього середовища, які впливають на результативність функціонування шахт, а також доведено залежність ефективності їх роботи від гірничо-геологічних умов відпрацювання запасів. Умови залягання пластів вугілля у межах гірничого відводу шахти зумовлюють вибір та технології для виконання основних і допоміжних процесів, а також різні схеми організації робіт, які визначають і різний обсяг витрат, що формують індивідуальний рівень собівартості, який на деяких вугледобувних підприємствах може перевищувати середньогалузеве значення у декілька десятків разів. Значна залежність результатів функціонування вугледобувних підприємств від природних факторів та складні умови гірничого виробництва зумовлюють збиткову роботу більшості шахт Мінвуглепрому України.

Розбалансована робота шахт і посилення негативного впливу факторів середовища актуалізують розробку відповідних стратегічних альтернатив реформування вугільної галузі, реалізація яких дозволить урахувати галузеві особливості функціонування вугледобувних підприємств у процесі прийняття управлінських рішень.

Складні гірничо-геологічні умови

відпрацювання запасів вугілля визначають і різну результативність роботи шахт, що зумовлює у процесі реформування галузі пошук шляхів забезпечення стабільної роботи, у зв'язку з чим одним із найгостріших і в той же час найбільш важких завдань, яке вирішувалося протягом усього періоду структурних перетворень, є ліквідація збитковості вугільної галузі. При цьому слід зазначити, що за всю історію існування вугільної промисловості СРСР після Великої жовтневої революції (1917-1991 рр.) вона працювала без збитків сумарно протягом дев'яти років, після кожного підвищення цін на вугілля.

Для вирішення завдання щодо реформування галузі, вирівнювання доходів шахт і ліквідації їх збитковості в різні періоди розвитку вугільної промисловості пропонувалися й упроваджувалися різні стратегічні підходи та методичні прийоми. Проведений ретроспективний аналіз цих підходів, реалізованих у різні часи з метою поліпшення економічного стану вугледобувних підприємств, дозволив виявити основні напрями проведення змін: підвищення цін на вугілля [1], введення зональних і подвійних цін [2], надання субсидій [3], вилучення гірничої ренти [4, 5] та інші.

Аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду формування і реалізації стратегій розвитку підприємств дозволив визначити різні методичні підходи, які використовувалися для вирішення завдань і які включають розробку сценаріїв [6, 29], відповідних матриць [7, 19-45], різних моделей [8, 139-140] та алгоритмів [9, 42]. Однак слід зазначити, що існуючі підходи до формування стратегічних альтернатив розвитку підприємств не враховують основну особливість функціонування шахт, яка полягає в залежності результативності їх роботи від обсягів державних дотацій і яку доцільно враховувати у процесі розробки стратегій і прийняття управлінських рішень.

При цьому, як показав аналіз, механізм компенсації збитковості вугільної галузі з державного бюджету, реалізація якого здійснювалася на різних етапах реформування галузі, дозволив не підвищувати рівень собівартості продукції в інших галузях народного господарства, що є споживачами вугілля, і полегшити управління економікою держави. Однак після набуття Україною членства у Світовій організації торгівлі актуалізуються завдання щодо вибору стратегічних альтернатив реструктуризації галузі та скорочення обсягів цієї підтримки на основі створення відповідної нормативно-правової бази.

Дослідженнями фахівців визначено наслідки набуття Україною членства в СОТ для вугільної промисловості й обґрунтовано заходи щодо нейтралізації їх негативного впливу на галузь після вступу до СОТ [10]. Членство в цій організації дозволяє країні протягом трьох років після вступу до СОТ здійснювати державну фінансову підтримку вугільної галузі з поступовим її обмеженням і введенням у правові межі. Слід відмітити, що державну підтримку вугільної галузі здійснює уряд таких країн, як Німеччина та Іспанія, які є членами СОТ, що підтверджує можливість адаптації законодавчої бази вимогам СОТ [11, 12].

Метою статті є оцінка впливу бюджетних інвестицій на результативність роботи вугледобувних підприємств на основі матричного підходу та з урахуванням вимог СОТ щодо субсидування галузі.

Ураховуючи, що більшість вугледобувних підприємств на даний час є збитковими, а необхідною умовою їх функціонування є фінансова підтримка з боку держави, то у процесі розробки стратегії розвитку необхідно враховувати вплив бюджетних інвестицій на результати функціонування шахт. Для дослідження впливу обсягів державної підтримки на обсяги видобутку вугілля і формування стратегічних альтернатив розвитку шахт запропонована матриця, вертикальна вісь якої відображає зміну обсягів виробництва товарної вугільної продукції, а горизонтальна – зміну обсягів державних дотацій на виробництво цієї продукції (>1 – збільшення

обсягів, $1 <$ – зменшення обсягів) (див. рисунок).

Діаметр кола на матриці визначає питому вагу вугледобувних підприємств, обсягів готової продукції та обсягів державної підтримки вугледобувних підприємств у кожному секторі. У сформованій матриці «зміни обсягів видобутку – зміни обсягів бюджетних дотацій» виділено 4 квадрати, що відображають різні зони, у яких розташовуються вугледобувні підприємства відповідно до зміни вказаних параметрів.

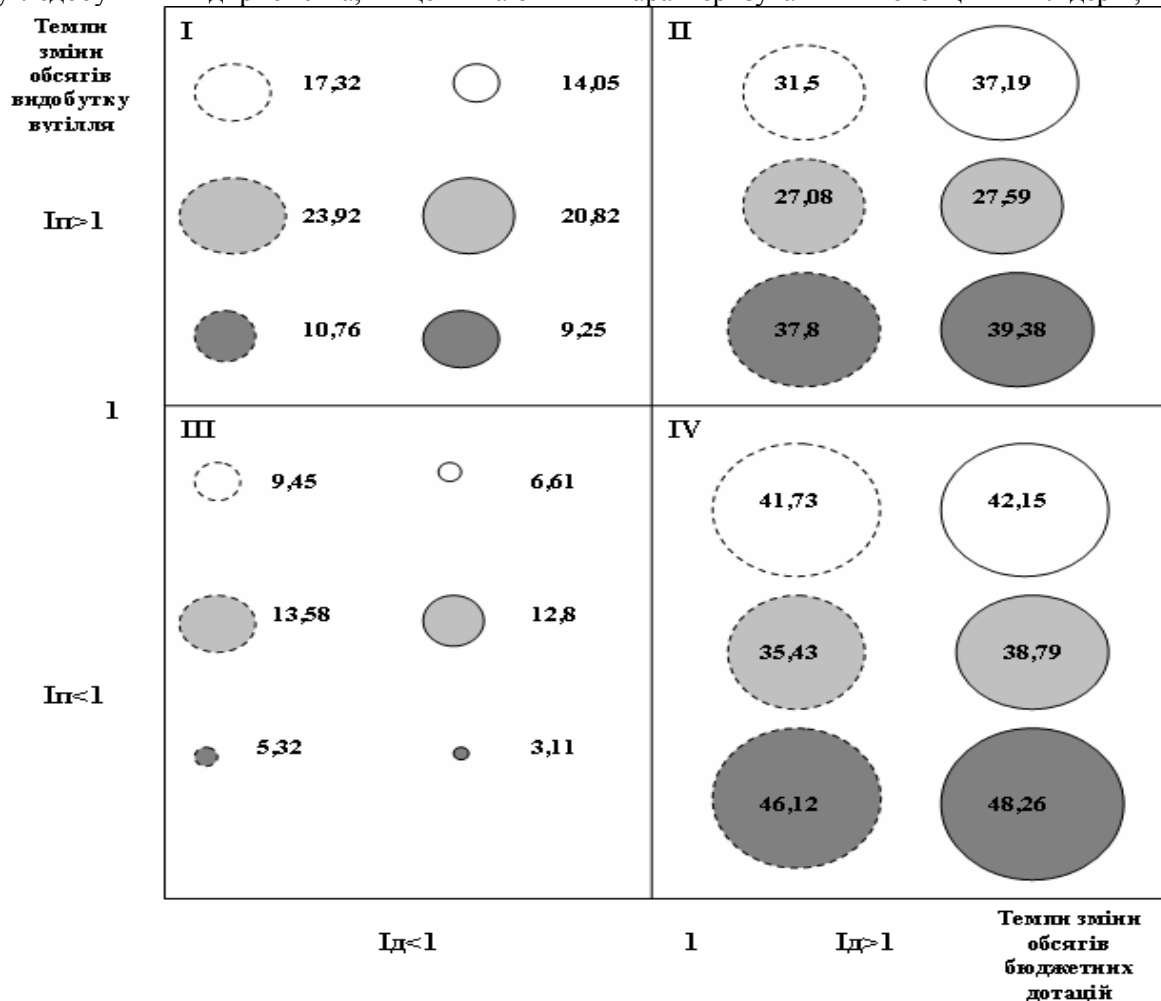
У першому квадраті розташовані вугледобувні підприємства, які мають можливість за рахунок власних ресурсів і мобілізації внутрішнього потенціалу оновлювати фронт очисних робіт і збільшувати обсяги видобутку вугілля за умов зменшення обсягів державної підтримки. Це перспективні шахти, які займають лідируючі позиції. На жаль, кількість таких вугледобувних підприємств у 2007 р. порівняно з 2006 р. скоротилася майже на 20%, а відповідно на 13% зменшилися і обсяги видобутку вугілля шахтами, які розташовані у I квадраті. За цей період зменшилися і обсяги державної підтримки таких шахт. Крім зменшення обсягів державних дотацій змінилася і їх структура. На 10% шахт збільшився обсяг державної підтримки на часткове покриття витрат із собівартості продукції, а на 80% шахт зменшився обсяг підтримки на капітальне будівництво та їх технічне переоснащення. Зменшення обсягів бюджетних дотацій на розвиток перспективних шахт стримує введення нових очисних вибоїв і збільшення обсягів видобутку вугілля. Можна спрогнозувати, що у майбутньому році кількість шахт, які мають потенційні можливості підвищити обсяги видобутку вугілля без збільшення обсягів бюджетних дотацій, буде скорочуватися, а через деякий час усі вони будуть потребувати для забезпечення своєї роботи значних дотацій і вже не тільки на розвиток, але й на часткове покриття витрат із собівартості продукції. Стратегічним напрямом для цієї групи шахт має стати пріоритетне надання бюджетних інвестицій для забезпечення їх розвитку шляхом збільшення питомої ваги на капітальне будівництво і технічне

переоснащення і відповідно зменшення частки дотацій на покриття витрат із собівартості.

У другий квадрат потрапили вугледобувні підприємства, що мають

можливість збільшувати обсяги видобутку вугілля за відповідних умов збільшення обсягів державної підтримки. Шахти цієї групи

можна характеризувати як потенційних лідерів, що

- – темпи зміни обсягів бюджетних дотацій у 2006 р.;
- – темпи зміни обсягів бюджетних дотацій у 2007 р.;
- – питома вага вугледобувних підприємств у відповідному квадраті, %;
- – питома вага виробництва товарної вугільної продукції шахтами, %;
- – питома вага бюджетних дотацій вугледобувним підприємствам, %;

I_п – індекс зміни обсягів товарної продукції (I_п>1; I_п<1);

I_д – індекс зміни обсягів бюджетного фінансування (I_д>1; I_д<1).

Рисунок. Розташування вугледобувних підприємств Мінвуглепрому України на матриці «зміни обсягів видобутку вугілля – зміни обсягів бюджетних дотацій» за результатами роботи у 2006-2007 рр.

мають можливість реалізувати потенціал за умов їх фінансової підтримки. Аналіз показав, що у 2007 р. кількість шахт, розташованих у II квадраті, порівняно з 2006 р. збільшилася на 18%. Кількість шахт цієї групи збільшилася частково за рахунок недофінансування вугледобувних підприємств I групи, а частково – за рахунок шахт III групи, які мали можливість забезпечити розвиток фронту очисних робіт і поліпшити свій економічний стан. Однак збільшення кількості шахт у цьому квадраті не забезпечило суттєвого зростання видобутку вугілля. Це свідчить про те, що виробнича потужність шахт цієї групи використовується не повною мірою і вони ще мають резерв щодо збільшення обсягів видобутку вугілля.

Про недостатню ефективність роботи цих шахт свідчить і той факт, що приріст видобутку вугілля не відповідає приросту обсягів державного фінансування шахт цієї групи, який у 2007 р. збільшився. Разом із тим слід відмітити суттєві відмінності у розподілі цих коштів. Якщо обсяг витрат на часткове покриття витрат із собівартості продукції у 2007 р. збільшився у 2 рази, то обсяг витрат на капітальне будівництво та технічне переоснащення шахт за цей період суттєво знизився. Як уже зазначалося, така ситуація веде до того, що все більша кількість шахт перетворюється на «утриманців», які очікують державних дотацій. Можна також спрогнозувати, що через деякий час, за відсутності достатніх обсягів підтримки шахти I сектору можуть опинитися у II, а їх функціонування цілком буде залежати від підтримки держави. Також, слід зазначити, що підтримувати шахти цієї групи доцільно шляхом надання дотацій на їх розвиток, а не на покриття витрат. Через те що ці вугледобувні підприємства мають виробничо-економічний потенціал, то основне завдання полягає у пошуку шляхів його раціонального використання, що буде сприяти скороченню обсягів державної підтримки.

У третьому квадраті розташовані вугледобувні підприємства, обсяг видобутку вугілля на яких скорочується за умов зменшення фінансових дотацій. Характерно, що з 2006 по 2007 р. кількість таких шахт скоротилася на 30%. Це пов'язано з тим, що на більшості шахт погіршився економічний

стан і вони опинилися у IV групі, а деякі шахти, які мали потенційні можливості збільшити обсяги видобутку вугілля, розташувалися у II квадраті. Відповідно до скорочення кількості шахт зменшився і обсяг видобутку вугілля. При цьому на 40% скоротилися й обсяги державної підтримки. Аналіз показав, що шахти цієї групи гнучко реагують на зміну обсягів дотацій. Наявність такої залежності дозволяє зробити висновок про невикористані резерви виробничого потенціалу, підвищення якого може бути забезпечено додатковими обсягами державного фінансування. У цю групу потрапили шахти, яким було скорочено як обсяг державних субсидій на часткове покриття собівартості продукції, так і на капітальне будівництво та технічне переоснащення шахт. У цілому обсяги державної підтримки шахт цієї групи склали трохи більше 3% загального обсягу бюджетних коштів, які виділені для підтримки вугільної галузі у 2007 р.

У четвертому квадраті матриці розташовані вугледобувні підприємства, які за умов збільшення обсягів державної підтримки не мають можливості збільшити видобуток вугілля та поліпшити свій економічний стан, а деякі з них узагалі не мають потенціалу зростання. Аналіз показав, що кількість шахт у цьому квадраті за 2007 р. майже не змінилася, але їх загальний обсяг перевищує 42% усієї кількості шахт Мінвуглепрому України. На ці вугледобувні підприємства у 2007 р. припадало 48,26% обсягів державних дотацій, що становило 2,2 млрд. грн. Для цих шахт також характерною є тенденція зниження питомої ваги обсягів державної підтримки на капітальне будівництво та технічне переоснащення та збільшення питомої ваги такої підтримки на часткове покриття витрат із собівартості продукції.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що бажання підтримати усі шахти не дає позитивних результатів. За такого механізму розподілу державних інвестицій навіть їх значне збільшення унеможливить вирішення завдання щодо виживання вугледобувних підприємств у короткостроковій перспективі та забезпечення їх стійкого розвитку у довгостроковій. Постійне збільшення обсягів державної

підтримки на часткове покриття витрат із собівартості продукції, тобто на підтримку шахт, не сприяє поліпшенню ситуації у вугільній галузі, стримує інноваційний розвиток шахт, збільшує кількість шахт, які потребують допомоги, зменшує мотивацію до праці, знижує конкурентоспроможність вугледобувних підприємств та їх інвестиційну привабливість, а також погіршує дисципліну і вступає у протиріччя з вимогами СОТ.

У зв'язку з цим можна вважати, що стратегічний напрям розвитку вугільної промисловості, який передбачає підтримку усіх шахт, має суттєві недоліки за умов недостатнього фінансування галузі.

Ураховуючи ситуацію, яка склалась у вугільній галузі, можна зробити висновок, що фінансова підтримка з боку держави ще тривалий час буде потрібна багатьом українським вугледобувним підприємствам, і тому доцільно вдосконалювати механізми її надання, ураховуючи існуючі недоліки. Із цією метою пропонуються принципи, відповідно до яких необхідно формувати механізми надання дотацій.

Державна підтримка вугледобувних підприємств на часткове покриття витрат із собівартості продукції здебільшого надається вугледобувним підприємствам, які не мають можливості за рахунок власних коштів покрити витрати на видобуток вугілля. Як уже зазначалося, обсяги державної підтримки на часткове покриття витрат із собівартості розраховуються відповідно до збитків вугледобувного підприємства. Проведений аналіз показав, що такий підхід не стимулює шахти до зменшення збитків, які постійно зростають. Щорічно збільшується кількість вугледобувних підприємств, що отримують допомогу на часткове покриття витрат на собівартість вугільної продукції. Якщо у 2004 р. на часткове покриття витрат із собівартості на шахтах Мінвуглепрому України витрачено 835 млн. грн., то у 2007 р. ця сума збільшилася у 3,3 рази і склала 2792 млн. грн.

При цьому, як показав аналіз, найбільші обсяги державних дотацій на часткове покриття витрат із собівартості продукції отримують шахти, які видобувають незначні обсяги вугілля і функціонують практично за рахунок державної допомоги. У зв'язку з цим пропонується провести оцінку інноваційного

потенціалу шахт і визначити можливості розвитку кожної з них. За результатами такого аналізу доцільно виділити такі групи шахт:

I – шахти, які мають на даний час інноваційний потенціал і реалізують його;

II – шахти, які мають інноваційний потенціал і за відповідних обсягів інвестицій або державної допомоги мають можливість реалізувати його в майбутньому;

III – шахти, які не мають інноваційного потенціалу розвитку взагалі.

Відповідно до такого поділу доцільно підтримувати шахти II групи і надавати їм державну допомогу на часткове покриття витрат із собівартості продукції. У разі необхідності таку допомогу мають отримувати і шахти I групи. Відносно шахт III групи має бути прийняте рішення щодо можливості подальшого їх функціонування. Якщо на даний час необхідно їх підтримувати, то треба усвідомити, що реалізація такого рішення буде здійснюватися за рахунок погіршення економічної ситуації на інших шахтах, і в першу чергу, на шахтах II групи. Постійне недофінансування шахт II групи призведе до того, що деякі з них через певний час опиняться у III групі.

Крім цього пропонується змінити сам підхід до надання допомоги шахтам. Доцільно здійснювати розподіл бюджетних коштів не за величиною собівартості видобутку вугілля, а за величиною поточних витрат на операційну діяльність, які розраховуються шляхом віднімання від собівартості амортизаційних нарахувань та витрат наступних періодів.

Аналіз надання і використання шахтами державної підтримки на часткове покриття витрат із собівартості показує, що її треба надавати з урахуванням обсягів інших видів дотацій і, у першу чергу, на будівництво і технічне переоснащення підприємств із видобутку вугілля, постійно зменшуючи дотації на утримання і збільшуючи на розвиток.

Загальновідомо, що у зв'язку з високою часткою умовно-постійних витрат у собівартості продукції, яка сягає на деяких шахтах до 60%, зниження витрат на видобуток вугілля можна забезпечити тільки збільшенням обсягів видобутку вугілля та підвищенням рівня використання

виробничих потужностей шахти. Вирішення цього питання можливе за умов збільшення навантаження на очисний вибій та введення нових лав, обладнаних механізованими комплексами. Однак слід зазначити, що це потребує значних обсягів фінансових ресурсів.

Разом із тим обмеженість обсягів державної фінансової допомоги і відсутність у достатніх обсягах власних оборотних коштів у більшості вугледобувних підприємств не дозволяє їм здійснити технічне переоснащення різних ділянок шахти, своєчасно здійснювати підготовку фронту очисних вибоїв і впроваджувати високоефективні механізовані комплекси. Здійснити таку заміну й обладнати усі лави такою технікою одночасно неможливо тому, що у держави на даний час відсутні у необхідних обсягах фінансові ресурси. Тому в першу чергу треба вирішувати завдання щодо забезпечення приросту вуглевидобутку на основі шахт і очисних вибоїв, які за відносно короткий період часу мають можливість поліпшити свої техніко-економічні показники. Як показує аналіз і досвід, це можливо здійснити на шахтах I групи і частково II групи. Шахти III групи, які для свого відродження потребують значних капіталовкладень, доцільно тимчасово зупинити і законсервувати. Вивільнені державні кошти, що витрачалися на їх підтримку, доцільно використати для прискореного відновлення виробничого потенціалу шахт I і II груп. При цьому необхідно комплексно вирішувати питання щодо соціального захисту працівників. Це може бути програма перенавчання, працевлаштування на інших шахтах, достроковий вихід на пенсію, видача вихідної допомоги тощо.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновки, що у процесі формування стратегії розвитку вугільної галузі необхідно враховувати значну залежність функціонування вугледобувних підприємств від своєчасного надання значних обсягів бюджетних інвестицій. Разом із тим сучасний стан економіки України і обмежені можливості держави надавати державну допомогу вугільній галузі у повному обсязі зумовлюють пошук шляхів підвищення ефективності її використання з метою

забезпечення запланованих обсягів видобутку вугілля.

Для оцінки впливу бюджетних інвестицій на результативність роботи вугледобувних підприємств та визначення ефективності їх використання запропоновано методичний підхід на основі побудови матриці «зміни обсягів видобутку вугілля – зміни обсягів бюджетних дотацій». Проведені дослідження з використання запропонованої матриці дозволяють зробити висновок, що, незважаючи на щорічне збільшення обсягів державних дотацій, економічний стан більшості вугледобувних підприємств Мінвуглепрому України не поліпшився, що свідчить про недостатню ефективність їх використання.

Із метою удосконалення механізму розподілу бюджетних дотацій запропоновано здійснити розподіл вугледобувних підприємств на групи за величиною інноваційного потенціалу і в першу чергу підтримувати шахти, які мають інноваційний потенціал та реалізують його. Запропоновано також здійснювати розподіл бюджетних коштів не за величиною собівартості видобутку вугілля, а за величиною поточних витрат на операційну діяльність.

Література

1. Моссаковский Я.В., Косухкин Р.З. Вопросы ценообразования и методология формирования оптовых цен на уголь. – М.: ЦНИЭИУголь, 1970. – 82 с.
2. Лир Ю.С. Цена, себестоимость и рентабельность в угольной промышленности. – М.: Недра, 1974. – 200 с.
3. Протасов В.Ф. Цены и ценообразование в горной промышленности. – М.: Недра, 1988. – 232 с.
4. Амоша О.І., Стариченко Л.Л. Економічне стимулювання і регулювання рентних відносин у вугільній промисловості // Уголь України. – 2003. – № 4. – С. 19-24.
5. Решетилова Т.Б. Горная рента в механизме управления использованием недр. – М.: Изд-во Московского государственного горного ун-та, 1997. – 180 с.
6. Микитенко В.В. Пріоритети та напрями розвитку паливно-енергетичного комплексу України // Уголь України. – 2005. – № 8. – С. 29-35.

7. Ефремов В.С. Стратегическое планирование в бизнес-системах. – М.: Финпресс, 2001. – 240 с.

8. Рассуждай Л.Н. Методология формирования экономической стратегии угледобывающего предприятия / Л.Н. Рассуждай, Е.Н. Братков // Экономика промышленности. – 2005. – № 3. – С. 136-142.

9. Варава Л.Н. Формування загальної (корпоративної) стратегії на багатофункціональному гірничодобувному підприємстві // Регіональні перспективи. – 2003. – № 29. – С. 41-46.

10. Амоша О.І., Кабанов А.І., Стариченко Л.Л. Проблеми вітчизняної вугільної промисловості у світі вступу України до Світової організації торгівлі. – Донецьк: ІЕП НАН України, 2006. – 68 с.

11. Амитан В.Н., Киклевич Ю.Н. Экономико-политические и социальные проблемы реформирования угольной промышленности за рубежом // Уголь Украины. – 2004. – № 1. – С. 51-55.

12. Ямпольская И.Л. Опыт реструктуризации угольной промышленности в странах мира // Теория и практика управления. – 2005. – № 4. – С. 44-56.